

РЕЦЕНЗИЯ

На дисертация за присъждане на образователната и научна степен
ДОКТОР

**„Църквата „Св. Георги“ във Велико Търново и нейните стенописи“ от
Мария Колушева**

Редовен докторант в Института за изследване на изкуствата при БАН
(научен ръководител проф. Бисерка Пенкова)

От чл. кор. проф. Иванка Гергова, Институт за изследване на изкуствата
при БАН

Мария Колушева е избрала за тема на дисертацията си един стенописен ансамбъл от началото на 17 век, който е познат и за който има публикации, но не е проучен в цялост и крие интригуващи загадки. Липсата на пълно монографично изследване на паметника и неговото значение за българското художествено наследство правят темата подходяща за дисертационен труд.

Дисертацията е в обем от 246 стр. текст, 26 стр. библиография и албум с 228 цветни изображения на стенописи от търновския храм и техни паралели. Авторефератът е в обем от 50 стр.

Мария Колушева си е поставила за цел да опише, идентифицира и анализира всички изображения, да намери техни модели или паралели, да изясни замисъла на иконографската програма и етапите на украсата на храма. Тъй като стенописите, според обичайната практика, не са подписани, цел на дисертацията е да се открие поне произхода на зографите.

За постигане на своите цели Мария Колушева използва стандартните и бих казала, неизбежни, сравнителен и функционален подходи. Но колкото са обичайни, тези методи не са лесни за прилагане. Сравнителният анализ, за да бъде наистина ефикасен, изисква много широки познания както на паметници, така и на литература. За разлика от повечето докторанти в последните години, работили теми, свързани с поствизантийската монументална живопис, Колушева владее гръцки език и други важни за подобно изследване езици и много добре познава гръцката и по-широко балканската литература. Не само това – тя познава доста балкански паметници и чрез теренни проучвания, за което важна роля е изиграл проектът „Пътища на балканските зографи и поствизантийското художествено наследство в България“ с ръководител проф. Бисерка Пенкова (финансиран от Фонд Научни изследвания), в който е участник.

Трудът има максимално изчистена и логична структура. Във въведението са представени целите на дисертацията, историографията на паметника, историческият контекст, в който църквата се появява и съществува, неговата архитектура и реставрация. Първата глава е посветена на стенописите в наоса, втората на стенописите в притвора, накрая е заключението.

Мария Колушева има характерен стил на писане: логична мисъл, стройно изложение, лаконичност, яснота и предпазливост на изказваните хипотези.

Схемата, възприета за представянето и изследването на изображенията е следната. Всяко изображение се въвежда с неговите надписи и разночетенията при различни автори, в случая основно Павел Стефанов и „Корпус на стенописите в България от 17 век“. Надписите от свитъците и други сигнатури са преведени и понякога идентифицирани. Изображението се описва подробно и се съпоставя с предписанията на някои ерминии. След това се представят примери на изобразяване на

същия светец/сцена в паметници от балканското средновековно и късносредновековно изкуство. Този метод дава възможност на Колушева да направи своите приноси в изследването на паметника. Редица изображения на светци с неясни или сбъркани сигнатури или без запазени такива, са идентифицирани, а сцени от които са останали неясни фрагменти, са определени въз основа на ерминийни предписания или аналогии. Така са коригирани някои части в описанието на стенописите в търновската църква, направени в Корпуса на стенописите от 17 век и в неговия индекс. Това е един от основните приноси на дисертационния труд. Твърде интересно е наблюдението, че редица надписи, образи и тяхното подреждане по стените на храма имат съответствие с т. нар. „Книга на поп Данаил“ или „Втори ерусалимски ръкопис“, понякога и с „Първи ерусалимски ръкопис“ или по-късни ерминии. Преди години Емануел Мутафов направи същото откритие за стенописите в един почти съвременен на търновската църква паметник – „Св. Георги Мали“ в Несебър. Подобни наблюдения правят много по-ясен въпроса за съществуването, използването и разпространението на писмени зографски наръчници и за техниката на изпълнение на стенописни ансамбли през Османския период на Балканите.

Втори основен принос на дисертационния труд е изясняването на смисъла на иконографската програма в двете части на храма – наос и притвор. Това е направено в нещо, като са преодолени трудностите, произтичащи от състоянието на паметника и от загубата на голяма част от фреските в наоса. Колушева е дала своя версия за датировката на стенописите в притвора, по-късни от тези в наоса, като смята, че идейният замисъл е дело на търновския митрополит Григорий, при когото е изписан и наоса. Това е единствената смела хипотеза в иначе твърде съдържания в това отношение

текст. Струва ми се, че идеята за участието на митрополит Григорий има нужда от допълнително обмисляне и обосновка.

Дисертантката е направила внимателен стилев анализ, който ѝ е позволил да открие в наоса присъствието на двама зографи, а в притвора на трети. Оценката на художествените качества на живописата е оправдано съдържана.

Един от основните въпроси, които Мария Колушева си поставя и на които търси отговор са за произхода на майсторите и принадлежността им към дадено художествено средище. Анализът на епиграфския материал я довежда до извода, че всички майстори, работили в храма са гръкоезични, формирани са някъде в гръцките земи и са типичните за времето пътуващи зографи. Нито в изложението, нито в заключението се предлага нещо по-конкретно, освен, че най-близки паралели на стененописите от наоса намира в Ново Хопово и Пустиня, две църкви на територията на днешна Сърбия, изписани от гръцки зографи без ясен точен произход. Но още в увода е посочено, че зографите от наоса са свързвани в миналото от Виктория Поповска-Коробар с майстори, преди това работили в Слимничкия манастир на Преспанското езеро. В началото Колушева пише, че ще се опита след изясняване на използваните в търновската църква модели да приеме или отхвърли тази теза. Всъщност това не е направено и бих препоръчала при подготовката на текста за печат да се вземе отношение по този въпрос – намира ли дисертантката следи от почерците на зографите в „Св. Георги“ в католикона на Слимничкия манастир.

Намирам, че дисертационният труд на Мария Колушева има много качества и приноси и оценката ми е изцяло положителна. Бих се радвала да видя текста след някои корекции отпечатан, защото паметникът заслужава своята монография, а текстът е почти напълно готов, както и прекрасните по качество фотографии, които го илюстрират. Само с оглед на бъдещото

отпечатване бих посочила някои моменти, които изискват допълнително усилие.

В програмата на наоса има необичайна черта: наличието на северната стена на четири регистъра с образи на светци – в цял ръст, бюстове, бюстове в медальони и отново в цял ръст в по-малък размер. Тъй като това е съвършено необичайно, би трябвало да се коментира, да се намерят паралели и да се обясни. В дисертацията е обърнато внимание само на наличието на регистри с образите на светци архиереи в наоса и притвора, но това не изчерпва проблема.

В притвора в рамките на Страшния съд, от двете страни на входа са представени две рамкирани фреско икони на Богородица и Христос. Колушева споменава други подобни случаи и това, че според С. Пейич смисъла на тези иконни изображения не е изяснен. Тя самата не прави опит за изясняване на причината да се поставят на това място фреско икони. Ако беше разширила наблюденията си, щеше да види на същото място в притвора на арбанашките „Св. Архангели“ изписан цял царски иконостасен ред. Колушева намира, че притворът в църквата „Св. Георги“ има „гробничен“ характер и предназначение. Като се абстрахираме от неточната употреба на „гробничен“ (очевидно се има предвид „поменален“), и се използва декларирания функционален подход, смисълът на фреско иконите става ясен с оглед на вероятните изпълнявани в това пространство на храма богослужения.

С оглед на по-точното ситуиране на ансамбъла сред съвременните му паметници в града и околностите струва ми се, че трябва да се обърне повече и специално внимание на търновската митрополитска църква „Св. Петър и Павел“, особено при презумпцията, че един митрополит е автор на идейния замисъл на фреските в „Св. Георги“.

В дисертацията е демонстрирана много добра осведоменост за балканската средновековна и от Османския период монументална живопис и в тази посока в бъдещото издание може да се разгърне по-широка картина, на която търновската църква е малка част.

В автореферата е изложено адекватно съдържанието на труда, както и точно са формулирани приносите. Трите публикации по темата на дисертацията са в авторитетни научни издания като „Изкуствоведски четения“, сп. Проблеми на изкуството и докторантски сборник на НБУ.

Дисертационния труд „Църквата „Св. Георги“ във Велико Търново и нейните стенописи“ на Мария Колушева е според мен голям успех за един млад изследовател. Той би могъл да служи като образец за удачно избрана тема, стройна и логична структура на текста, уместна методология, предпазлив подход, културен език, много задълбочена, упорита и съвестно свършена работа и спазване на сроковете.

Работата напълно заслужава да бъде присъдена на автора ѝ образователната и научна степен Доктор, за което ще гласувам в научното жури.

07. 12. 2016

София

чл. кор. проф. Иванка Гергова